

Monológok dialógusa

Illyés Gyula és Márai Sándor naplóinak összehasonlítása (1945–1948)

Két azonos nemzedékhez tartozó *írófejedelem* azonos időszakban írt naplójának összehasonlítására vállalkozom.

Milyen műfaj a napló? A családfán a közös ős a keresztény lelkiismeretvizsgálatból, a gyónás gyakorlatából eredeztethető *önéletrajz*. Az *önéletrajz*-ból három „utód” született: a *vallomás*, az *emlékirat* és a **napló**. Oldalági rokonként tartható számon a *levél*. Érdekes módon a naplókkal nem nagyon foglalkozott még a magyar tudományosság. Nincs naplókataszterünk, miként van az angoloknak (Matthews 1950), készült egy európai lajstrom is róluk, több mint ezer oldalon (Hocke 1963, idézi Alexa 1993). Amióta napló van, kritikai fenntartás is kíséri. 1888-ban a konzervatív francia irodalomtörténész, a műfaji elméletek tanulmányozója, Ferdinand Brunetiere a vallomásos irodalom elburjánzásában az Én „beteges és természetellenes túltengését” látta (1888). A történészek – gyakorlatban tapasztalom – sokkal nagyobb súlyt, forrásértéket tulajdonítanak a naplónak, mint az irodalomtörténészek. Komoly kérdés a naplók esetében: ki a címzett? Kinek szól a napló? A feltételezett és remélt utókornak. Van tehát *közönsége*, ha egyelőre a közönség *nem* is részese a dialógusnak. 1945-ben Márai megjelenteti az 1943–1944-ben írt naplóját. Komoly kritikai visszhangja is van, erre most nem térünk ki. (Vö.: Birkás 1945, Hámos 1945, Horváth 1945, Kézai 1945, Kósa 1945, Vajda 1945, Vámos 1945, Zelk 1945, Kovalovszky 1946, [Schöpflin] Nagypál 1946.) Ír róla s akkori termékeny időszakáról, igaz, nem a nyilvánosság számára, hanem a naplójába, Illyés is. *Figyeli* Illyés Márait, de közben távolságot tart. Nagy távolságot. S nem lát igazi minőséget: „A zseni egy adag tehetség és két adag szorgalom – Márai kedvenc Goethe-idézete. De ő hovatovább csak a szorgalomra nézett. S pláne azt hitte, a szorgalom a teleírt papírlapokat jelenti” (Illyés 1946–1960: 8). Előrebocsátandó alaptétel tehát, hogy mindketten élénken figyelték egymást, kölcsönösen viszonyítási pontnak tekintették egymást. Versengtek. Publicisztikus túlzással azt is mondhatnánk: egymásnak írtak.

Miért áll kettejük összevetésében első helyen Illyés neve? Nem az abécérend miatt, hanem mert ezt a „rangot” Illyés nyerte el először, még életében, s éppen a jelzett időhatár kezdőévében, 1945-ben. Révai József mondta Ily-

lyést 1945 márciusában Debrecenben egy népgyűlésen a „legnagyobb élő írónak”, s tovább is ment: Rákócziival, Kossuthal és Petőfivel emelte egy sorba. (Illyés *felszabadulás*nak mondta az 1945-ös évi változásokat. Márai csak azt írta 1945 nyarán és kora őszén Leányfalun írt, de csak a szerző halála után megjelent kötete címéül: *Szabadulás*.) Ugyanekkor írta a következő szavakat naplójába Márai Sándor Illyés Gyuláról: „Ez a kitűnő író és költő szorgalmasan szerepelget az új világban, s amint olvasom nevét lapok élén, bizottságok, egyesületek névsorában, megértem, mi az, ami örökké elválaszt tőle, most is, mint a múltban? Ez az író elsőrendűen politikus, akkor is, ha verset ír a tavaszról; tehát fontosabb számára egy társadalmi kérdés, mint egy Verlaine-vers vagy a *Háború és béke*. Számomra is becses és fontos kérdés a magyar zsellérek vagy órabéres munkások társadalmi fejlődése, de nem fontosabb, mint Babits versei vagy Shakespeare; ha választanom kell, minden erőm és figyelmem az irodalomnak adom, nem pedig a politikának. Ezért nem érthetjük meg egymást. De ezért még tisztelhetjük egymás felfogását” (Márai 1990, Vörösváry 1991). Egy ehhez hasonló, de személytelen megjegyzése is van, abban a naplótávozatban, amelynek első kiadási évéként 1958-at tüntet fel a kiadó: „Tapsztalom, hogy minden író annyit veszít írói és erkölcsi súlyából, amennyi az általa kiszorított politikai szerepkör súlya.” A kiadás azért fontos, mert autorizált változatnak tekinthetjük (Márai 1990: 21). Látjuk, ezekből az előrebocsátott Márai-idézetekből, különösen az elsőből, hogy összehasonlításuk alapja mégsem pusztán az írófejedelem címének birtoklása, hanem az egymásra való reflexiók bőséges volta. S ezen reflexiók mögött kétféle írói szereptudat, kétféle írói ars poétika szembesül egymással. S ha mögé nézünk a naplóknak, a kétféle szerep történeti meghatározottsága is felsejlik. Illyéstől nem idegen az irodalom eszközváltának kíváncsága (Dávidházi 1998: 9–26). Márai épp ellenkezőleg: egyes szám első személyben beszél, s látszólag nem akar senkit képviselni. Ő *valamit* képvisel: a Magyarországon teljesen soha meg nem gyökeresedett liberális polgári értékeket.

Illyéssel szemben, aki 1945-től haláláig viselte az írófejedelem korántsem mindig könnyű vagy, pontosabb így: nem mindig egyformán nehéz palástját, Márai *posztumusz* kapta a rangot vagy az azzal megegyező tiszteletet. Életében nem lehetett tudomása visszaigazolt nagyságáról, hiszen életében nem jelenhetett meg könyve itthon. Maga döntött úgy, amíg hazája nem szabad, ő itthon nem létezik. A szabadság után alakult ki a Márai-kultusz. Márai *ma* talán a leggyakoribb irodalmi, írói hivatkozási forrás, s tegyük hozzá kritikusan, igen sokszor „ott és akkor” indokolatlan idézetekkel.³⁷

³⁷ (Érdekes friss adalék: az *ÉS* egy héttel ezelőtti száma közölte Esterházy Péter laudációját a könyvfesztivál díszvendége, Norfolk könyvéről. A posztmodern

De álljunk meg még az írófejedelem fogalmánál. Miként nyerhető el a cím, ki az adományozója? Mik a felhatalmazás módszerei? Konszenzus, széleskörű elismerés vagy felülről érkező kinevezés áll mögötte? Áll-e valamiféle hatalom, a szó világi, politikai és szellemi értelmében? Valamely hatalom akarja-e hitelesíteni és elterjeszteni általa vágyott értékrendjét, saját legitimitációjához kér-e segítséget az írótól, az irodalomtól? Gondoljunk arra, abban a korban, amelyben Babits, Kosztolányi, Karinthy, Móricz működött, Herczeg Ferencet terjesztették fel irodalmi Nobel-díjra. Herczeg Ferenc volt a két háború közötti korszak „írófejedelme.”

Ami Illyést illeti, erre a felelet egyértelmű: saját, kiküzdött írói szerepe és minősége mellé, hangsúlyozom *mellé*, s nem azt helyettesítve, politikai felhatalmazás is társult. Az irodalmi teljesítmény kapott méltán, a korszellemmel, a kor irodalmi és politikai közérzetével megegyezően kinevezést. Nem volt ez brutális politikai gesztus: a politikának ugyan szüksége volt Illyésre, de nem várt el cserébe olyat Illyéstől, ami Illyésnek ne jött volna szívéből. 1948-as Kossuth-díját méltán kapta: a máig egyik legszínvonalasabb irodalmi folyóiratnak, a *Válasznak* volt szerkesztője, mögötte volt a *Nyugat* társ-szerkesztői múltja, majd azután a *Nyugat* folytatásaként létrejött *Magyar Csillag* szerkesztése. (A *Nyugat* folytatása önmagában fejedelmi poszt.) A háború éveiben az utóbbi folyóirattal is, a *Babits-émlékkönyvvel* és *A francia irodalom kincsestára* összeállításával is a széles nemzeti összefüggés megteremtője volt. A háború utáni időszakból csak néhány mű címét emeljük ki: az *Amikor a Szabadság-hídra a középső részt fölszerelték* című és *A reformáció genfi emlékműve* c. verseit (1945 és 1946) és a *Hunok Párizsban* című

sz szerzőről szólva egyszer csak egy Márai-idézet: „Szolgálom az anyanyelvet, de nem vagyok szolidáris a társadalommal, mely ezt a nyelvet beszéli.” S rögtön utána egy kommentár: „Na végre, már rég be akartam nyomni valahová ezt az idézetet” (Esterházy 2002: 3). S egy másik friss citátum, mely már végleg kivezet minket az irodalomból: Bayer Zsolt a választások második fordulóját követően írt fenyegető hangvételű publicisztikájában öt bekezdést idéz Máraitól. Nem számít neki, hogy kiszakítja a kontextusból: Márai = a Mester, mindenre jó, szabadon citálható. Áruvédjegyet akar belőle csinálni, a „polgári erők” idézésével mintegy tőle „személyesen” nyernek felhatalmazást (Bayer 2002: 6). A Máiról szóló irodalomtörténeti publikációk száma is igen magas. S tegyük még ehhez egy a repertóriumok által nem jegyzett, mert nem jegyezhető adatot. Ez is olyan, mintha egy publikáció született volna: Kertész Imre nem olyan régen maga olvasta fel a közszolgálati rádió frekvencián irodalmi műsorában Márai *Föld! Föld!...* című naplóhoz hasonló visszaemlékezését. Egy ma élő író kilép saját illetékességi köréből, az irodalomból az előadó-művészetbe: és felolvas. Mit jelent ez? Az azonosulást, saját súlyának többletét adja Máraihoz, beemeli az irodalom általa is reprezentált világnézeti és ízléskörébe. És fordítva: a maga világa mögé rajzol rokon vonalat.)

esszéregényt (1946). Illyés 1945-től akadémikus, ahogyan Márai is, igaz, ő már 1942-től levelező tagja a tudós testületnek. 1945 után Márai egyre inkább a periféria felé szorul. Igaz, jelennek meg könyvei: 1945-ben *Darázs* c. drámája, 1945-ben *Naplója* (1943–1944), *Ihlet és nemzedék* c. tanulmánykötete és *A nővér* c. regénye. 1947-ben *Medvetánc, karcolatok* címmel tanulmánykötete lát napvilágot és a *Sértődöttek* c. regényének két kötete (1947 és 1948). A ciklus befejező, hatodik darabja – *Művészet és szerelem* címmel – 1948 tavaszán már készen állt a nyomdában, de már nem jelent meg, a kötetet bezúzták.

A korszak kezdetén mindketten szabadon publikálnak, Márai győz a mennyiség tekintetében. De míg Illyés lehetőségei ekkor még szinte korlátlanok, Máraié fogyóban.

Mindketten naplót írnak. Illyés kezdte korábban, még 1929-ben, alig 27 évesen. Márai első naplója 1943-as keltezésű, a háborús élmény készletti írásra, a „túlélő” olvasónak szánja. Kettejük kezdő naplóíró életkora között tizenhat év különbség. Bár majdnem egyidősek, ez a különbség szinte egy nemzedéknyi távolság. Márai mindig is a „láthatatlan nyilvánosság” számára ír, nem magának. „A napló, a legbizalmasabb is, mindig az emberiségnek készül, s ezért talán őszintébb, ha őszintén bevalljuk, hogy nem tudunk egészen őszinték lenni, írók, semmiféle írásunkban, leveleinkben és naplójegyzeteinkben sem. Egyébként, naplóíró, nem sokat tartok arról a magányos őszinteségről. Őrizd meg titkodat! – s írd titkosan és őszintén, címmel, szerkezettel, szándékkal, ahogy egyedül lehet és illik.” (Idézi: Rónay László talán az *Ég és Földből*. 101–102.) Évekkel azelőtt, hogy naplóba kezdett volna, terjedelmes tanulmányt tett közzé a Nyugatban Jules Renard naplójáról (Nyugat, 1935/12). Érdekelte tehát a napló, mint önkifejezési forma, izgatta a napló(k) lehetséges hangneme, tematikai és műfaji kérdései. Illyést inkább idősebb korában foglalkoztatta a műfaj problematikája. Az akkor rajta kívül senki által nem ismert sajátjái és *ugyanakkor* Máraié is. 1968-ban rögzítette a következőket. Elsőként a saját birkózásáról a naplóval: „Miért hagytam abba újra és újra a naplóírást? Mert hiába tudtam eleve a műfaj fő veszélyét, én is csak hivatkoztam, kérkedtem. A fogyatékoságaimmal is. Nincs napló, amelynek írója még a legtitkolandóbb szennyesek kitarásával is ne valamiféle rongyozást művelne. Hisz azt veti papírra, ami érdekes az ő számára. Aminek a központjában ő áll; vagy amihez valamiképp ő viszonyul. Érdekesen: érdekében fekvően.” De vajon nem minden irodalmi mű középpontjában szerzője áll, tehetjük hozzá önkényesen. Vagy mégsem: hiszen akit ezek után értelmez, elemez, Németh László, a magyar irodalom legszubbjektívebb írója. S mit mond Márairól? „Márai naplóinak, még ha hitelest tudatnak is, azért nincs hitelük, mert az események rajzolása közben önarcképre gyakorolnak” (Illyés 1989: 260, 268.) Márai „megfelel” Illyés-

nek. „Mi célja egy írói naplónak? Időrendben számot adni eseményekről, a külvilágról? Ezt a feladatot az újságok fürgébben és alaposabban elvégzik. Közelebb kerülni a naplón át önmagunkhoz? Ez lenne az igazi értelme. De lehetséges-e, ha tudjuk, hogy más is olvassa? Igen, lehetséges. Az író olyan ember, aki soha nincs egyedül.... Az emberiségnek gyón.” S amikor Dosztojevszkijt olvas, egyetértőleg idézi Zoszima sztarec mondatát, mint „minden emberi magatartás legmélyebb értelmét: »Menjen az emberek közé, és tegyen vallomást«.”

Ezzel szemben miből állnak Illyés naplói: nemcsak „hagyományos” naplóírói feljegyzésekből. Rendre dokumentumokat, „elidegenítő” hatású vendéganyagokat illeszt közéjük. Újság- és folyóiratcikket, írókongresszuson elmondott felszólalást, rádióelőadás szövegét. Ezzel egyre inkább magától akarja eltávolítani a *közsféra* felé próbálja tolni a napló középpontját. Személytelenít. S erre éppen az az írói szerepfelfogás készíteti, ami párizsi emigrációjából való hazatérte óta sajátja, és ami 1945-ben és azt követően a koré is. Illyés irodalmon túli, képviselési szerepet tulajdonít az irodalomnak. Számára az 1945. évi társadalmi változások értelme a felszabadulás, az „új honfoglalás” (Illyés 1976: II, 261–301.) Újságcikkeinek hangját a toborzók-ból és az indulóktól kölcsönzi. *Levél vidékre – Munkába rögtön!* – ez a cím egy a parasztpárt lapjában, a *Szabad Szóban* megjelent és a naplóba átemelt újságcikk-publicisztika címe. (Szabad Szó, 1945. márc. 31.) Veres Péter levelére is a nyilvánosság előtt válaszol. A posta akadozik, „zsebekben, tarisznyákban, levéltárcákon át” a jóindulatra és segítőkészségre bízva vándorolnak a levelek, inkább a nyílt levél műfaját választotta. Megtehetette: a magánélet és a közélet problémái nemcsak hogy szorosan összekötődnek, de mindketten feladatot látnak az új időben. Illyés (és Veres Péter) lelkesedik, a megfigyelő pozíciójában Márai, mint látni fogjuk, kételkedik. Nem nélkülözi persze ez az Illyés által vállalt szerep a belső feszültséget. Egy karszalagos rendőr ment fel hozzá a hegyre, le akarta vinni az előljáróságra még 1945 februárjában, s akarta levinni a városba, mert megalakult a parasztpárt, s annak Illyés, miként a rendőrtől értesült, egyik vezetője. S amikor először ment át Pestre, egy utcai plakáton, falragaszon látta, hogy neve a parasztpárt öt vezetője között van kinyomtatva (Kabdebó 1983: 155 és 157). Vállalta a vezetőségi tagságot, hiszen ez szervesen következett korábbi írói és közéleti szerepéből. De rögtön hozzátette: „(...) ezzel a megszabadulással én végre írónak szeretnék felszabadulni. Éppen csak a kezdet nehezétől nem állok félre. Elfogadtam, hogy az első állványok felállításához mindenkire szükség van.” Mindehhez a Veres Péternek válaszoló kinyomtatott levélben hozzáteszi: „az egyszerű jelentkezésből, hogy itt vagyok, nem állok félre a nehezétől, épp csak íróként akarok élni s kedvem szerintiként, munka, munka és munka lett, azaz tanácskozás, tanácskozás és tanácskozás, ahogy az már

törvényszerű ilyen időkben” (Illyés 1986: 349 és 353). Többféle tisztség lehetőségét kínálják fel ezekben a hónapokban Illyésnek. „Gellért a *Csillag* ügyében (...) csak teljesen függetlenül vállalnám a szerkesztést, nem az Írószövetség nevében” (1945. ápr. 26); Keresztury: vállaljam a kultusztárcát, hozzám eljönne államtitkárnak...” (Illyés 1986: 355 és 356). Politikus és író kerül szembe egymással ekkor Illyésben. Jönnek az írói igazoltatások, Szabó Lőrincet letartóztatják, Illyés mozgósít az érdekében és kiáll mellette, megtámadja a polgári radikális oldal és a *Népszava*. A napló szerint Illyés ekkor többször beteg. A betegség magánügy, de a közvélemény is tud róla, hiszen Márai is említi. Hiszen amikor Illyésről ír, a betegséget komoly karaktertényezőnek látja. Illyés nagyságát és kicsinységét méri fel ebben az 1946 kora tavaszán keletkezhett naplójegyzetben, s egyben saját elmagányosodását is. „X. azt kérde, van-e író, akivel beszélgetni szoktam? A kérdés megdőbönt. Nem, nincsen ilyen író. Illyés az egyetlen, akivel beszélhetnék, aki mindent tud, amit írásról és egy írónak az élethez való viszonyáról tudni kell: tud írni, teljes erővel és öntudattal, művelt, értesült, a szó nemes értelmében, mint egy vadállat és magándetektív egyszerre, huncut, van humora... vele tudnék beszélni. Ő az egyetlen élő író, a szó másik értelmében... De sunyi, paraszt, mindegyre hős szeretne lenni, s aztán megijed, elbújik a betegségbe vagy a felesége szoknyája mögé. Nem beszélhetek vele, a szakadás túlságosan nagy. (...) Nincs kortársam többé.” (Márai 1991: 134–135.) Az idézet közbeni három pont talán azt jelzi, még tovább is tudná sorolni Illyés erényeit. Nagyra tartja vagy inkább tartaná. Olyan nagyra tarthatná, mint Kosztolányit, Babitsot, Karinthyt vagy Móriczot. „Az ember tudta, ha nagy baj van, csak ki kell nyújtani kezét, s megragadhat egy kezét.” Az említettekkel egy pozícióban tudná számon tartani Illyést, *ha*. S ebben a feltételes módban az ítélet.

Illyés következetes korábbi én-jéhez. A parasztnak sorsa van számára, nem jelleme. Nem is parasztot, inkább parasztságot lát. Vele szemben Márai most kezd „falukutatásba”. A háború elől, mert felesége zsidó volt, Leányfalu-ra menekült, ott vészelték át a főváros ostromát. Otthona romokban, kis kocsira szedi össze, majd kocogó szekérrel szállítja könyvtára összeszedett maradványát (Márai 1990: 14). Falusi lakó marad, nincs hova visszaköltöznie az ostrom elmúltával. „Bizonyos, hogy még mindig nem tudom a teljes, föltétlen igazat: egy társadalmi osztályt, mely ennyire zárkózott, mint a magyar parasztság, nem lehet esztendő alatt »megismerni«. De egy s más dereng. Nem véletlen, hogy ez a nép, a magyar parasztság »szabadul fel« utolsóként Európában. Minden más nép elintézte már paraszti problémáit; forradalommal vagy társadalmi fejlődéssel. A magyar most is mástól várja, hogy elintézi számára ezt a kis forradalmat, a földosztást. S a legrosszabb pillanatot választja ehhez: vesztett háború végét, készletek, vetőmag nélkül. Min-

denki tudja, hogy a földosztás, éppen most, egyértelmű a katasztrófával; a zsellér éppúgy tudja, mint az úr.” (Márai 1991: 55-56.) Valóban idegen segítséggel történt a gyors földosztás. A szovjet csapatok hadműveleteik támogatását remélték a felszabadult lakosságtól, parasztságtól. Most kerül kezébe Illyés könyve, *A puszták népe* is. Dicséri: „Kitűnő könyv, gazdag, őszinte. De ez a könyv sem tud meggyőzni arról, hogy a puszták népe nem felelős mindazért, ami az évszázadokban történt vele; nemcsak a gróf, s később a zsidó nagybérlő.” (Márai 1991: 47-48.) Zárkózottsággal jellemzi Márai a parasztságot. Milyen lett volna az az osztály, amelynek nem volt, mert *nem lehetett* társadalmi képviselete? Hiszen a népi irodalom, a szociográfusok, s velük az urbánus származású katolizált zsidó származású költő és kiadói szerkesztő éppen a *hírhozó* szerepre, *Magyarország felfedezésére* vállalkozott. A köztudatba emelni a hárommillió koldust, közvéleményt teremteni a földkérdésben. Igazságtalan Márai, állapítsuk meg nyugodtan. Saját nemtudását fordítja vissza, s jellemzi a parasztságot. Abban, amit lát, vélhetően igaza van. „Pócsmegyeri Shylockokat” lát, „dagadt parasztasszonyokat, akik csípőre tett kézzel nézték rakott hombárokka gazdag házuk és kertjük kapujából a lidércalakszerűen ödöngő, az ostrom poklából előtámológó pestieket...” A parasztok spekulálnak, „s ha adnak, akkor olyan áron, amely messze túl van az uzsora határain; egy kiló krumpliért huszonöt cigarettát kérnek, tehát huszonöt amerikai centet, egy arany pengőt; vagy egy kombinét; s így tovább...” (Márai 1991: 252). Valóban, a város ekkor levetkőzött a falu javára. Amit lát, erkölcsi érzékét sérti, s hozzáteszi: „S ezek nevében mernek ítélni »népi költők« a polgárság erkölcsé vagy erkölcstelensége fölött!...” De nem ő-e az, aki a pincelakó „polgár” viselkedését kritizálja a *Szabadulásban*. A falukutató Márai nyugalma megbillen. Nem tud leszűrt véleményt adni, bizonytalan. S éppen azért ítélkezik magabiztosan, mert még a tanuló, ismerkedő fázisban van. Az utóbb történetek persze megerősítették. A napló és az emlékirat a legközelebbi műfaji rokonok. Az *emlékirat* és *levél* abban **különböznek** a *naplótól*, hogy azok írója többnyire egész írástudását, minden hatóeszközét, ha tetszik, egész művészi készségét beveti, amikor emlékiratot vagy levelet ír. A napló műfaja ezt nem teszi „kötelezővé.” Milyen érdekes, hogy Márai naplót is írt a koalíciós korszakban, majd emlékiratot is, az 1972-ben megjelent *Föld! Föld!...* című könyvét. Ez utóbbit nem szakítják meg nem a korszakból fakadó megjegyzések, a véletlen olvasmányélményekre való reflexiók. A napló meghatározó **rendező**elve és **nem szervező**elve az idő. Inkább retorikus, mint poétikai eszköz. Emlékirat már. Nem regény, de ennek is a **teleológia** a szerkesztőelve. Azért, mert a *valóságban*, a politikai életben látta utóbb még világosabban a teleológia működési elvét.

Illyés aktív alakítója volt az eseményeknek. Szervező, szerkesztő. A Népi Művelődési Intézet szorgalmazója és a *Válasz* szerkesztője. A naplóíró pozí-

cióját meghatározza, hogy befolyásolja vagy csak elszenvedti az eseményeket. Illyés meg kell tapasztalja, hogy ha aktív is, csak „társszerzője” az eseményeknek, a történet nem az ő akaratának engedelmeskedik. Márai a háború utáni években eleve *szemlélődik* csak. A *védő* pozíciójába szorul. Gyakori értékszerkezet az emlékiratokban – ez esetben Márainál már a napló folyamatában megkezdődik ez –, hogy a korábban élesen bírált világ minősül át utólag értékessé, mert ami felváltja, még hitványabbnak bizonyul (Veres 1993: 46-49). De nem eleve ezzel a rezignációval és kiábrándulással indult Márai a „szabadulás”-nak. A tétet nagynak látta, de nem zárta ki az esélyt, hogy „az államból nemzetet” lehet építeni (Márai 1991: 10). A felelősségvállalás, az önvizsgálat sem idegen tőle. „Mert másfélmillió ember nem pusztul el egészen ártatlanul; a sorsot hívni is kell; s e másfélmillió ember éppen úgy ártatlan, mint bűnös; mind ártatlanok vagyunk és mind bűnösök vagyunk, mert hívtuk is ezt a sorsot, amikor nem tagadtuk elég hangosan, ingereltük is, amikor nem tiltakoztunk idejében egészen és erélyesen, minden következménnyel.” (Márai 1991: 12.) Keresi az okokat, hogy min múltott Magyarország erkölcsi hanyatlása. És noha a politika szférájában leledzik az ok, nem ott vizsgálódik, hanem a mindennapokban. Máraitól nem idegen a konzervativizmus kiválasztódás tana. Elfogadja, hogy az intézmények hosszú fejlődés útján lettek azzá, amik, akik az élükön állnak hosszú évek, évtizedek vagy annál is hosszabb idő kulturális örökségét, a kultúra eszenciáját hordozzák szinte génjeikben. A műveltséggel szolidáris, a nagy emberi teljesítményekkel, s nem a társadalommal. „... mindig van egy elit, nem jobboldali vagy baloldali – hanem emberi elit – az a ritka fajta, aki nem akar keresni egy erőszakos helyzeten, mert tudja, hogy a műveltség a kolostorcellákban, vagy a koszos műtermekben kezdődik.” (Márait idézi Vörösváry István [1991: 5]). Illyés kiáltványt fogalmaz a parasztság művelődése ügyében. Tevőleges részese a Népi Művelődési Intézet megszervezésének (Illyés 1987: 73–79). Márai viszont kikel az új káderek ellen, undorodik az uralkodási kultúra nélküliek hatalmától. Nem érdekli a történelmi folyamat, aminek bábája többek között Illyés is. Azt mondja többek között: „Az oroszok műveltség-tisztelet, s vágyuk a műveltség után erős. Mindössze száz, kétszáz esztendő kell hozzá, hogy az a vágy köznapi valóság legyen. Mert a műveltséget nem elég megtanulni, hanem örökölni is kell. Emlékek nélkül nehéz igazán műveltnek lenni; hiányoznak a reflexek.” (Márai 1991: 25.) Illyés szelíden és szolidárisan csak annyit mond: „Ez a világ – a mai valóság – még csak úgy enyém, mint a szobrásznak a kötömb. A benne rejtőzködő szobor az enyém. Nemcsak a magamé; a művet másokkal együtt kell kibontanom, mindazokkal, akik ismerik a tervet, de ismerik a kő sajátosságait is.” (Illyés 1986: 395.) Márai egyre élesebb lesz a még itthon töltött évek alatt, egyre markánsabb politikai ellenvéleményt fogalmaz meg. Egyre több az irónia, a

gúny. Ez utóbbi elemek kiszorítják a rezignációt. Azt vallotta, hogy csak a „magyar nyelv térfogatában” tud létezni, mégis, vagy éppen ezért az emigrációt, a magányt választotta. Illyés marad: és megírja az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, a korszak 1956-ig titkos, majd utána a rendszerváltásig újból eltitkolt dokumentumát.

Amikor a 60-as évek végén Illyés Amerikában járt, meg akarta látogatni Márait. A találkozás elmaradt, hogy mi volt az igazi oka, nem tudjuk. A közvetítő, Cs. Szabó László, aki említést tesz a tervről, udvariasan homályban hagyja (Cs. Szabó 1968). Nem tudjuk, milyen lett volna a találkozás. De nem is fontos. Nem azt várták-e mindketten, hogy naplójuk majd szembesülnek és dialógusba lépnek, vitatkoznak? Ez a valószínű. S noha a személyes találkozás elmaradt, ez utóbbi mégis megvalósult.

S ez a fontosabb.

Hivatkozások

- Alexa Károly 1993. A rendszerváltozás és egy naplótörzsrészlet. *Alföld*, 2. 22.
- Bayer Zsolt 2002. A lélekről és arról, mi fog történni. *Magyar Nemzet*, ápr. 23.
- Birkás Endre 1945. Márai Sándor: Napló. *Diárium*, 46.
- Brunetiere, Ferdinand 1888. A szubjektív irodalom.
- Dávidházi Péter 1998. „És ki adta neked ezt a hatalma?” In: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Argumentum. 9–26.
- Esterházy Péter 2002. I Norfolk. *Élet és Irodalom*, ápr. 19.
- Hámori Zoltán 1945. [Cím nélküli tudósítás a napló megjelenéséről] *Demokrácia*, 37. sz.
- Hocke, G. R. 1963. *Das europäische Tagebuch*. Wiesbaden.
- Horváth Márton 1945. *Szabad Nép*, dec. 2.
- Illyés Gyula 1945/1976. *Honfoglalók között. Riport a dunántúli földosztásról*. 1945. Kötetben: *Itt élned kell. Szépirodalmi*, 1976.
- Illyés Gyula 1986. *Naplójegyzetek 1929–1945*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Illyés Gyula 1987. *Naplójegyzetek 1946–1960*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kabdebó Lóránt 1983. *A háborúnak vége lett*. Kozmosz – Móra Könyvkiadó.
- Kézai Béla 1945. Márai Sándor: Napló. *Új Ember*, 18. sz.
- Kósa János 1945. [Cím nélküli könyvismertetés a Könyvek és napok rovatban] *Színház*, 1945. dec. 21–29. 19.
- [Schöpfung Gyula] Nagypál István 1946. Márai Sándor: Napló (1943–1944) *Társadalmi Szemle* 4. 314–318.
- Cs. Szabó László 1968. *Hunok Nyugaton*. Auróra Könyvek 2., München.
- Kovalovszky Miklós 1946. Egy írói számadás tanulságai (Márai sándor: Napló 1943–44) *Embernevelés*, 1946/196–203.
- Márai Sándor 1990. *Napló 1945–1957*. Akadémiai – Helikon Kiadó.
- Márai Sándor 1991. *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*. Vörösváry Kiadó.

- Vajda Endre 1945. Márai Sándor: Napló (1943-44). *Magyarok*, 6. 286-288.
- Vámos Magda 1945. Márai naplója. *Magyar Nemzet*, 170.
- Veres András 1993. Egy műfaj a gyorsuló időben. In: *Alföld*, 3. A Debreceni Irodalmi Napok Napló redivivus címmel rendezett tanácskozásának szerkesztett szövegei. 46–49.
- Vörösváry István 1991. Az Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946 c. kötet bevezetője.
- W. Matthews 1950. *British Diaries*. Berkeley.
- Zelk Zoltán 1945. Márai naplója. *Szabadság*, 255. sz.